

РОЗКОПИ МОГИЛИ у с. ЛИХОЛІТАХ, ІРКЛІЇВСЬКОГО р.
НА ШЕВЧЕНКІВЩИНІ р. 1928

П. Абраменко

За мету цих розкопів було: поперше, дослідити могилу, що, будучи на густо залюдненій селянській садибі, чекала на своє швидке знищення, як і інші подібні до неї; подруге, щоб здобути потрібну нам задля складання історичного нариса села упевненість в тому, що справді в могилі, як про це свідчили перекази літніх селян, поховано тіло фундатора села—козака на прізвище Лихоліт.

Могила, що ми її обрали для розкопів, міститься у степовій частині Іркліївського району у самому осередку села Лихоліт, на лівому горовому прикромому березі річки Ірклія, між двома ярами, на межі забудованих садиб громадян І. М. Лесечка та С. Д. Сердюка. З південного боку вона почасти зсунулася в неглибокий яр; з північного за 21 м від неї міститься теж невеликий яр; з заходу від долини річки Ірклія могила віддалена на 87,50 м; на схід від неї простяглася степова рівнина, що вкрита біля самої могили селянськими садибами, а далі за ними низкою подібних їй, але зрідка розкиданих, могил.

З могили в напрямку річки відкривається надзвичайно приємний краєвид на сусіднє село Ревбінці (на південь) та в степ з його могилами на захід в напрямку на місто Золотоношу.

Майже повз могилу з південного боку проходить шлях („ізвіз“) з с. Лихоліт на с. Ірклій. Старі селяни пам'ятають ще, як ця могила красувалася на незабудованій царині. На південь од могили (приблизно за 35—40 м) знаходиться старе „церковище“, де року 1730 (а, можливо, що й раніше) стояла друга щодо часу Лихолітська церква. Навкруги неї, як про це свідчать зчаста виявлені кістяки по сусідніх садибах, мабуть було кладовище.

Ця могила в напрямку гори стає в ряд з іншими могилами тотожньої форми, що розкинулися на узгір'ю, що домінує над місцевістю. На сьогодні з них можна зазначити

окрім цієї могили тільки чотири з невеличким майданом. Можливо, що їх було більше, але вони почасти сховані по селянських садибах, почасти знесені та розорані. Найближча (70 м) саме на південь могила, що тепер майже знесена під будівлі. За переказом в ній було багато кістяків.

Назви могила не має. Вона мало не округлої форми, але, через поступінне зсування в яр і через розорювання протягом кількох років, вершина її насипу не збігається з центром, що лежить трохи на південь від вершини, чому й самий північний край могили прикріший. У центрі могили є невеличка западина.

Завбільшки могила така: висота над рівнем землі (найвища частина)—2,3 метри; висота на місці западини (встановлено під час розкопів)—2,1 метри; діаметер через верх могили в напрямку із сходу на захід—27 метрів; діаметер по підніжжю в тому ж напрямкові (встановлено як знесено половину насипу)—22 метри; загальний обвід могили 60,4 метри.

На поверхні могили на північ від її центру похило стоїть кам'яний хрест козачих часів XVII—XVIII ст. з звичайного сірого стенового каменю, можливо, привезений, бо в цій місцевості такий камінь майже не трапляється. Найближче місце, де його добувають, є Жовнин коло гирла річки Сули. Довжина хреста—1,75 м, ширина перехрестя—0,60 м, грубина—0,30 м. Недалеко від хреста на південь знайдено три невеличкі шматочки каменя цієї саме породи, що ледві присипані землею.

Розкопи могил, що ми їх розпочали у жовтні 1928 р. (за дозволом Упрнауки), переведено протягом місяця (30/IX—30/X—28 р.) силами краєзнавчого гуртка, місцевих селян та учнів Лихолітської й сусідніх (Іркліївської та Ревбінської) шкіл. Досліди розпочато під керівництвом зав. Черкаським окр. музеєм Д. О. Бочкова та зав. Лихолітською школою П. В. Авраменка, продовжено під керівництвом цього останнього. На місці розкопів і Д. Бочков, і П. Авраменко зачитали кілька доповідів про наше минуле, значіння та техніку розкопів (особливо для учнів). Мало не весь час стояла хмарна вогка погода, що не сприяла фотозніманню як процесу розкопів, так знахідок, а тому доводилося робити переважно замальовання.

Спершу вирішено закласти в напрямку з півдня на північ розвідочну траншею через центр могили. Тільки ж власники садиби вимагали, щоб насип було знесено весь дощенту, а землю зсипано в яр, і це примусило змінити план розкопів. Отже, ухвалено, поділивши могилу на квадрати, поступінно зносити квадрат за квадратом в яр, розпочавши

роботу з південного боку могили. У наслідок цього могила була розпланована на 90 квадратів мірою 2×2 метри кожен.

Коли знесено чотири ряди (квадрати ч. ч. 1—36), на прямозісному обрізі могили яскраво вималювалися ґрунтові її шари. Мало не весь ґрунт насипу становить чорноземля, звичайно, поступінно в глибину дедалі з меншим відсотком жирових складників, і тільки біля підніжжя—суглинок. Детальніше: горішній шар—гумус та чорна земля; далі, переходовий шар із менш різким офарбленням; потім, міцний бурий шар; і, нарешті, біля підніжжя—суглинок. Тільки в двох місцях по боках від центру насипу було порівнюючи небагато суглинку. Загалом кажучи, ґрунт насипу не відрізняється від ґрунту, що його оточує.

Починаючи більше-менше з половини насипу, значно збільшуючись у глибочинь, ґрунт рябіє від занадто великої кількості кротовин. Смуги, що відокремлює насип від цілику, зовсім не помітно.

Уже перед початком розкопів згадана невеличка западина у центральній частині на поверхні могили викликала думку, що в самій могилі могла бути порожнеча або яма, яка потім запала. За сумнівним переказом старого власника садиби западина ця позначилася років 15—20 назад. Під час розкопів утворилося враження, що могила ніби-то була поруїнована за давніх часів через те, що на поверхні у центрі її викопано глибоку сторчову яму, або взагалі тут була яма в глибину цілика на 0,65 м (діаметер ями біля цілика 1,65 м). У ній (кв. чч. 33, 41 та особливо 42) на глибині 1,80 м від поверхні насипу ми знайшли шар дрібного вугілля та попелу завгрубішки 5 см, а під ним два невеличкі людські зуби та розкидані кістки якоїсь тварини (мабуть, коня). На дні ями цілику, окрім поодиноких п'яматочків вугілля, нічого не знайдено. Чорний ґрунт ями особливо з половини насипу й глибше був надзвичайно твердий.

У насипу могили на різних рівнях й у різних місцях знайдено окремі невеликі уламки кісток людських і тваринних.

Щодо самих поховань, виявлених у могилі, то, на нашу думку, їх можна поділити на три категорії: а) найдавніші поховання у центрі могили; б) поховання в домовинах і, нарешті, в) неглибоке поховання у насипу могили без домовини.

а) Навколо ями, зазначеної у центрі могили, порівнюючи недалеко від підніжжя, в квадратах ч. ч. 32 та 34 знайдено три черепи без інших кісток. Перший з них знайдено майже на цілику завглибішки (від поверхні насипу) 1,80 м, другий—1,35 м, третій—1,30 м. Перні два лежали на захід од.

ями і були обернені обличчям на південь; третій лежав на схід од ями і обличчям був обернений на захід. Усі три черепи невеликі, здається, дитячі. Вони такою мірою потрухли, що тільки два з них з труднощами можна було зняти з місця. Між черепами без ніякого зв'язку де-не-де траплялися маленькі окремі людські кісточки, два невеличкі зуби, поодинокі вуглики та невеличкі кістки якоїсь тварини, але все це більше припадало на місце зазначеної ями. Загалом кажучи, на нашу думку, усі ці три черепи є рештки поховань з часів насипу цієї могили.

б) У північній найвищій частині могили в квадратах ч. ч. 40, 60, 61 та 52 знайдено 4 поховання в товстих, потрухлих, соснових домовинах мабуть кінця XVII-го або початку XVIII-го ст. І стан домовин, і стан самих трупів свідчить за те, що всі ці поховання більше-менше одного часу. Усі небіжчики лежали головами на захід.

Зокрема в квадраті ч. 60 завглибшки (від поверхні насипу) 1,50 м в потрухлій сосновій домовині знайдено поховання козака. (Довжина всього кістяка 1,68 м, обвід голови—0,54 м). Від кістяку залишилися тільки череп, кілька кісток з пальців та кістки з ніг. Решта кісток, загорнених у теплий одяг, потрухли дощенту. Навпаки, шапка та жупан так добре заховалися, що можна було зняти їх з місця й перенести до шкільного музею. На жаль, пізній час та дощі не дозволили зафотографувати їх *in situ*. Протягом кількох годин одяг мав гарний вигляд і тільки через добу підо впливом повітря змінив свій вигляд і міцність.

Козача шапка з довгим сукняним зеленкувато-синім шликом, оточена вузенькою смужкою звірячого брунастого футра та підбита знизу ягнячим хутром (обвід шапки по верху 0,65 м; довжина шлика від переднього краю 0,33 м). Довгий сукняний жупан, надзвичайно приємного жовтого кольору, як осіннє яворове листя, з викотами на рукавах, розрізами внизу, стоячим коміром та вовняним шнурком біля нього—був підперезаний скрученим шовковим поясом, що, на жаль, розсипався як знімали з місця. Завдовжки жупан ззаду 1,26 м, спереду 1,17 м, завширшки у плечах 0,6 м, комір 0,34 м; рукава—0,69 м). На голові небіжчика збереглося довге ясно-русяве волосся без ознак сивини. Більше-менше такі самі вуси та борода. Взагалі справляло враження, що це була людина не старого віку. При небіжчику не знайдено жадних речей.

У сусідньому квадраті ч. 61 на глибині 1,40 м в аналогічній домовині знайдено поховання жінки, що її кістяк зберігся трохи краще, як згаданий чоловічий. Надзвичайно делікатний її одяг, навпаки, розпався як його знімали з

місця. Дві темно-русяві коси її (так само без сивини) перев'язані були широкою шовковою (мабуть спершу жовтою) брунастою стрічкою з блакитними пружками. Жовтий шовковий корсаж був теж пообшиваний вузькими блакитними стрічками. Горішній довгий вовняний, брунастий одяг в два ряди до самого низу оздоблений блакитними шовковими аплікаціями. Узагалі у цьому вбранні домінують жовтоблакитні кольори. Цим, за деякими війнятками, одяг дуже нагадує літне убрання „шляхетної госпожі“, що його змальовано в додатку до „Історії укр. народа“ А. Я. Ефименкової вип. II, СПб, 1906. Як вже згадувано, на поверхні могили над зазначеними двома похованнями у головах поставлено кам'яного хреста.

У квадр. ч. 52 на глибині 1,25 м в заваленій домовині (завдовжки вона 1,70 м, завширшки у головах 0,80 м) знайдено розчавлений кістяк людини (з зубів) середнього віку із шматком дорогого клітчастого покривця.

Нарешті, на межі кв. ч. ч. 40 і 49 на глибині 1,50 м так само у заваленій домовині знайдено поховання хлопчика років 6—7 з розчавленим черепом та невеличкими шматками від синеньких питанців та темно-брунастої (можливо раніш іншого кольору) вовняної сорочки (довжина цілого кістяка 0,96 м., у плечах—0,23 м, довжина руки до п'ясти 0,29 м, довжина ноги до ступні—0,42 м).

Чотири зазначені поховання подають думку про те, що ця могила була використана, як родинний склеп. Як переказують літні селяни, у цій могилі поховано фундатора села—козака на прізвіще Лихоліт. Можливо, що це відповідає дійсності. Це оповідання стверджує ніби ще й кам'яний хрест XVII—XVIII ст. Проте, можна припустити й те, що знайдене поховання належить козакові першої сотні Іркліївського полку „Кирику Лихолітенку“. що його зазначено в козакому реєстрі, спорядженому за Хмельниччини у жовтні 1649 року¹⁾.

в) Нарешті, в східній частині насипу в кв. ч. ч. 61 та 52 на глибині 0,85 м знайдено міцний кістяк чоловіка без ніяких ознак домовини або одягу. Лежав він напівбоком з розкинутими та трохи корченими ногами (обвід голови—0,48 м, довжина руки до п'яти—0,51 м, довжина ноги—0,73 м; зуби всі цілі). Звичайно, що глибина поховання не завжди є ознака давнини, проте міцний стан кісток цього кістяка, а почасти й надзвичайно неглибоке поховання його справляють враження, що людину цю вкинено в яму за

¹⁾ „Реєстра всего войска Запорожскаго 1649 г. окт. 16 д.“ изд. О. М. Бодяньского, Москва, 1875 г., стор. 242.

пізніших часів, порівнюючи, принаймні, з першою зазначеною нами категорією поховань.

Отже, зазначена невеличка могила, що ми її розкопали, на нашу думку, переховувала в собі могили трьох різних часів.

Як уже зазначено, могилу цю знесено дощенту. Проте в центрі її, в цілику, закладено чотири траншеї завдовжки 10 метрів, завширшки 1,1 м та завглибшки 2 метри кожен, але в них нічого не знайдено ¹⁾.

¹⁾ Треба відзначити, що розкопи цієї могили переведено правильно методологічною стороною. Попередній план розкопів прокладанням траншеї, як про це зазначено у звіттовленні, не відповідав вимогам сьогочасної методології розкопів. Окрім того, треба зауважити, що доцільніше процес розкопів та знахідки фіксувати фотографуючи, а не зарисовуючи. Останній спосіб ніколи точно не відбиває уявління про пам'ятку. *Ред.*